

ТЕМА2. ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ТЕМПЕРАМЕНТУ

Австрійсько-німецький психолог Отто Гросс (1877-1920) одним із перших почав вивчати відмінності способів реагування людей на певні подразники. При дослідженні психопатій він виокремив первинні функції (безпосередні реакції на стимуляцію) і вторинні (пов'язані з відновленням затрат на первинну функцію). Типологічні особливості людської поведінки були пов'язані із співвідношенням первинних і вторинних функцій, вважав О. Гросс: якщо первинна функція інтенсивна, тобто людина реагує глибокоемоційно, то і на відновлення буде потрібно більше сил, що вимагає наявності тривалої вторинної функції. Такі люди повільніше переробляють інформацію і довше її зберігають. Якщо ж людина реагує не сильно, то і відновити сили вона може швидше; у таких людей швидкість реагування і переключення уваги істотно вища. Отже, формально не використовуючи цих понять, О. Гросс першим звернув увагу на темпорально-енергетичні характеристики людської діяльності (пізніше їх вивчали Я. Стреляу, Г. Хейманс і Р. Ле Сенн).

Я. Стреляу запропонував вивчати роль темпераменту в пристосуванні людини до умов її життя і діяльності. Виходячи з положення І. Павлова про роль темпераменту в адаптації людини до навколишнього середовища і ґрунтуючись на понятті Д. Хебба про оптимальний рівень збудження, він розробив регулятивну теорію темпераменту. Фундаментальними характеристиками темпераменту, які перебувають в антагоністичних відносинах, Стреляу вважає реактивність (величина реакцій людського організму у відповідь на дії, чутливість і витривалість або здатність до роботи) і активність (інтенсивність і тривалість пове-дінкових актів, обсяг виконуваних дій) за певної величини стимуляції. В уявленнях Я. Стреляу про темперамент відсутні характеристики емоційності. Його теорія має у своїй основі такі положення:

1. Індивідуальні відмінності формальних характеристик поведінки - інтенсивність (енергетичний аспект) і час (темпоральний аспект) є відносно стабільними.

2. Темперамент характеризує за якостями інтенсивності і часу не тільки людей, а й усіх ссавців.

3. Темпераментні характеристики є результатом біологічної еволюції і тому повинні мати генетичний базис, який разом із середовищними впливами визначає індивідуальні прояви темпераменту.

Із дорослішанням індивіда і під дією зовнішніх середовищних умов темперамент, вважає Я. Стреляу, частково може змінюватися.

Російський учений В. Мерлін досліджував окремі прояви темпераменту - темпераментні властивості. Мерлін вважав, що поняття "темперамент" має бути не передумовою, а наслідком розроблення теорії темпераменту, тому спочатку слід описати ознаки, за якими можна відрізнити темперамент від інших індивідуальних психологічних особливостей.

Основною ознакою темпераменту він вважав зумовленість його властивостями нервової системи. Як властивості (характеристики) темпераменту вчений виокремив такі особливості, що:

- регулюють динаміку психічної діяльності загалом;
- характеризують особливості динаміки окремих психічних процесів;
- мають стійкий характер упродовж тривалого часу;
- перебувають у закономірному співвідношенні, яке характеризує тип темпераменту.

Отже, ознаками темпераменту є його вродженість, стабільність прояву, вплив на динаміку психічної діяльності людини, наявність певного комплексу

властивостей, що зумовлює тип темпераменту. Крім того, властивостями темпераменту він вважав особливості емоційно-вольової сфери.

На практиці школа В. Мерліна зосереджувалася на вивченні сенситивності, реактивності, активності, співвідношення реактивності і активності, темпів реакцій, пластичності - ригідності, екстравертованості - інтровертованості. Причетні до цієї школи дослідники визначили основні параметри темпераменту (прояви, за якими можна зробити психодіагностичні спостереження без спеціальних засобів діагностики): емоційна збудливість; збудливість уваги; сила емоцій; тривожність; реактивність мимовільних рухів (імпульсивність); активність вольової, цілеспрямованої діяльності; пластичність - ригідність; резистентність (опірність); суб'єктивація (упередженість). Проте не всі ці характеристики можуть однозначно стосуватися темпераменту. Наприклад, збудливість уваги швидше характеризує пізнавальні процеси, а вольова активність і суб'єктивація можуть бути властивостями характеру.

В. Мерлін вважав, що методи дослідження типів нервової системи, які застосовуються, лише встановлюють фактично існуючу сукупність типологічних особливостей, що спостерігається у людини, або стохастичний зв'язок (при використанні статистичних методів на групі людей). Психологічну функціональну взаємозалежність властивостей нервової системи таким шляхом встановити неможливо. Тому існуючі типології нервової системи потребують удосконалення.

З погляду В. Мерліна, тип - це не просто поєднання типологічних особливостей, а поєднання, що супроводжується закономірними зв'язками між ними. Він уважав найбільш вірогідним, що не тип залежить від поєднання типологічних особливостей, а навпаки, властивості, особливості їх прояву залежать від типу, і посилався на зв'язки типологічних відмінностей з біохімічними показниками, гормональною діяльністю, обміном речовин, особливостями статури. У такий

спосіб дослідник від типів вищої нервової діяльності переходить до конституційних типів, у яких відображено морфологічні і біохімічні особливості людини.

Основним напрямом у вивченні властивостей нервової системи і темпераменту стало встановлення зв'язку між типологічними особливостями властивостей нервової системи і окремими характеристиками (властивостями) темпераменту.

В. Русалов уважав, що темперамент можна визначити за мовною поведінкою людини. Найлегше діагностувати перепади інтонацій, тривалість висловів, частоту звернень до партнера, легкість приєднання до бесіди, персеверації (мимовільне повторювання фраз, слів), гучність голосу, плавність і легкість мовлення, швидкість відповідей, паузи-зупинки, використання вигуків, присутність граматичних порушень і новоутворень.

Отже, більшість сучасних підходів зосереджені на розумінні темпераменту як характеристики загальної активності і менше зважають на емоційність.

Структура темпераменту в теорії В. Русалова

Теоретично обґрунтованою сучасною концепцією, на думку багатьох дослідників, є вчення про темперамент, яке розвиває школа В. Русалова. Згідно з ним, темперамент - психосоціобіологічна категорія, одне з незалежних базових утворень психіки, що визначає багатство змістових характеристик людини. Темперамент не тотожний особистості загалом, яку формує сукупність усіх форм соціальних зв'язків і відносин людини, та індивідуальності. Він формується під впливом загальної конституції під час певних дій, у яких людина бере участь з дитинства. Йдеться про психобіологічну детермінацію, оскільки темперамент задається властивостями нервової системи і виражається в психологічному образі людини.

Від природи людина наділена біохімічними, біомеханічними, нейрофізіологічними та іншими властивостями, на основі яких формується індивідуальний рівень обміну, м'язового розвитку тощо. Ці властивості залучаються до виконання різних видів діяльності - від смоктальних і хапальних рефлексів до гри, навчання та ін. Із дозріванням формуються властиві людині узагальнені швидкість, пластичність, емоційність та інші характеристики темпераменту. Вони не тільки впливають на діяльність, а й визначають межі, оберігають організм від надмірно великого або малого витрачання енергії, зберігаючи його здатність виживати. Отже, основне пристосувальне завдання темпераменту полягає в енергетичному регулюванні. Виходячи з цього розуміння суті темпераменту, темпераментальними проявами можна вважати тільки ті психологічні властивості, які задовольняють певні вимоги. Згідно з теорією В. Русалова, темперамент:

- 1) відображає формальний аспект діяльності і не залежить від її мети, значення, мотиву;
- 2) характеризує індивідуально-типову міру енергетичної напруги і ставлення до світу і себе;
- 3) універсальний і виявляється в усіх сферах життєдіяльності;
- 4) може проявлятися вже в дитинстві;
- 5) стійкий протягом тривалого періоду життя людини;
- 6) високо корелює з властивостями біологічних підсистем (нервової, гуморальної, тілесної та ін.);
- 7) передається спадково.

При створенні теорії темпераменту В. Русалов спирався на вчення П. Анохіна про акцептор дії (функціональну систему породження і корекції будь-якого

поведінкового акту) і дані нейропсихофізіології. Це дало йому змогу трактувати темперамент як систему формальних поведінкових вимірювань, що відображають фундаментальні особливості різних блоків функціональної системи, як її розумів П. Анохін. Якщо розглядати всю людську життєдіяльність як континуум поведінкових актів, то кожний з них можна уявити як структуру з чотирьох блоків: аферентного синтезу (збирання сенсорної інформації всіма каналами), програмування (прийняття рішення), виконання, зворотного зв'язку. Оскільки темперамент і є результатом системного узагальнення біологічних властивостей, то повинна існувати відповідність між блоками теорії функціональних систем і формальними аспектами поведінки людини, тобто складовими темпераменту.

За твердженням В. Русалова, взаємодії з предметним світом (суб'єкт-об'єктна) і світом соціальним (суб'єкт-суб'єктна) мають різне значення і зміст, у зв'язку з чим ці аспекти людської активності можуть мати і різні формально-динамічні характеристики. Тому чотирьом блокам П. Анохіна відповідають вісім блоків структури темпераменту (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Структура темпераменту за В. Русаловим

Предметно-орієнтована активність			Емоційність
1. Предметна ергічність	2. Предметна пластичність	3. Предметна швидкість (темп)	4. Предметна емоційність
Аферентний синтез	Програмування	Виконання	Зворотний зв'язок

5. Соціальна ергічність	6. Соціальна пластичність	7. Соціальна швидкість (темп)	8. Соціальна емоційність
Суб'єктноорієнтована активність			Емоційність

Перший блок (аферентний синтез) описує ступінь напруженості взаємодії організму із середовищем; другий (програмування) - ступінь складності переключення з одних програм поведінки на інші; третій (виконання) - ступінь швидкості виконання певної програми поведінки; четвертий (зворотний зв'язок) - чутливість до можливого незбігання реального результату дії з тим, який передбачався (акцептором).

Предметна ергічність характеризує бажання, розумової і фізичної напруги, надлишок або нестачу сил; соціальна - відкритість для спілкування, широту контактів, легкість у встановленні зв'язків. Предметна пластичність означає в'язкість або гнучкість мислення, здатність переключатися з одного виду діяльності на інший, прагнення до різноманітності; соціальна - стриманість або розкутість у спілкуванні, широту соціальних програм, природність взаємодії. Предметний темп - це швидкість моторно-рухових операцій, а соціальний - мовно-рухова активність, здатність до вербалізації. Предметна емоційність - ступінь чутливості до розбіжності реального результату і бажаного (висока чутливість до незбігання виявляється у переважанні негативних емоцій, а низька - позитивних); соціальна емоційність характеризує почуття впевненості під час спілкування, емоційну сенситивність, ступінь тривоги з приводу невдач у спілкуванні. Кожен блок позначають якості темпераменту, що виявляються у сфері предметної і комунікаційної діяльності.

Дослідження ролі середовища та спадковості у формуванні темпераменту виявило сильний материнський вплив на такі його характеристики, як

екстраверсія, невротизм і психотизм, тобто найістотніше в структурі особистості (орієнтованість на зовнішній або внутрішній світ, рівень тривожності й психічного здоров'я) передається дитині будь-якої статі переважно від матері. Однак статеві відмінності все ж таки існують: наприклад, м'якість - жорсткість успадковується жінками частіше, ніж чоловіками. Тобто дівчатка більше подібні на своїх матерів за цими ознаками, ніж хлопчики, хоча обидві статі за темпераментом ближчі до матері, ніж до батька. Концепція В. Русалова детально розроблена і має діагностичний метод - опитувальник структури темпераменту (ОСТ).